

Nova Evropa

Knjiga IX, Broj 15.

21. maja, 1924

Naše manjine.

Nedavno su bili u Zagrebu dva britanska konzervativca, koji su prošli Jugoslavijom radi obaveštenja o našim privrednim i saobraćajnim prilikama. U razgovoru o tome — prisutna su bila još i tri druga Engleza — prešli smo na politiku. — »U vašoj zemlji vlada red, i vaša država ima ugovore, čak i trgovinske, gotovo sa svima susedima; pa zašto kažete, da su G. Pašić i njegov režim nesreća za Jugoslaviju? ...« U one normalne i konzervativne britanske glave nikako nije ulazilo, da je opravdano tako žestoko udarati na režim, kad ljudi u zemlji niti gladuju niti se bune. Onda okrenuh drugi list, i pokušah da svoju tezu dokazujem s protivne strane: »Jeste, gospodo, u našoj državi ima koliko-toliko reda, i mi živimo u relativno dobrim odnosima sa susedima, — ali sve to i u prkos G. Pašića i G. Ninčića; nikakvo nevaljalstvo, i nikakva pogreška vlade, makako fatalni oni bili, ne može da natera ovaj narod da, iz ljubavi prema zemlji, ne podnosi i ne prinosi svaku žrtvu, i da ne stoji uvek spreman na odbranu svojih granica i od Bugara, i od Talijana, i od Mađžara«. — »Da li hoćete time da kažete da bi — kad bi se sad nešto, nakon pet godina Jugoslavije, raspisao plebiscit — i cela Hrvatska glasala opet za Jugoslaviju, a ne za povratak u bivšu Austro-Ugarsku?« — prihvatii razgovor jedan treći Englez iz društva. — »Pouzđano, takoreći svaki čovek u Jugoslaviji glasao bi opet za nju«. — »A možete li isto reći i za Erdelj i Rumuniju?« — »Mođu, mirne duše«. — »Ipak«, — nastavi on, hoteći očigledno da plasira u diskusiju jedan predmet koji mu je ležao na srcu, a koji smo dotle jednako ostavljali po strani, — »morate priznati, da se Jugoslavija, a pogotovo Rumunija, prema svojim sugradjanima druge narodnosti drže tako, da se oni ni kraj najbolje volje ne mogu oduševljavati za svoju novu otadžbinu; kako to tumačite, kad dobro znate šta su vaši narodi sve prepatili do nedavno u sličnom položaju, i kako je to stanje nepravedno i nedostojno savremenog ljudskog društva?« — »Nesamo da to priznajem, nego me je upravo zazor i sramota pred Vama za ono što se u tom pogledu kod nas dešava. Ali i

zato je najviše odgovoran G. Pašić i njegov režim«, — i okrenuh se opet mome susedu konzervativcu, da novim argumentima potkrepim i nastavim razvijati pred njim svoju tezu.

U stvari, i po duši, treba priznati, ovako medju nama, da nije odgovoran najviše i pre svega G. Pašić za sve zlo što on i njegovi ministri počinise. Najviše i pre svega odgovorni smo svi mi — što imamo na vladi G. Pašića i njegove ministre. Jer baš kako smo mi, za ovih poslednjih godina, stalno govorili ruskim emigrantima po Evropi: zašto se tužite, idite i srušite sovjetsku vladu, kad kažete da je ogromna većina ruskog naroda protivu boljševika, — isto bi tako mogli ovi britanski konzervativci, i svi ostali dobronamerni ljudi u Evropi, prekinuti našu diskusiju rečima: zašto ne srušite režim G. Pašića, kad vam ne valja?! . . . I oterati nas natrag u naš vlastiti politički kaos. Tu je slaba uteha, da su u Rumuniji, kako izgleda, političke prilike još gore nego kod nas, i da je rumunski »sedi premijer«, kako kažu, još zatucaniji separatist i veći orijentalac nego G. Pašić.

Uostalom, što se tiče narodnih manjinâ, — na očigled svega onog što se baš sada kod nas radi s Nemcima i Madžarima, — teško je verovati da i u Rumuniji može biti gore nego u Jugoslaviji. Rasturuju se i politička i privredna i prosvetna društva, zabranjuju se zborovi i sastanci, plene listovi, i — rečju — vrši se gori teror nego u doba najcrnje reakcije pod bivšom Monarhijom. »Ugledne i dobro upućene političke ličnosti« iz najbliže okoline Gospodina Ministra Unutrašnjih Delâ ne ustručavaju se dati obaveštenja (vidi beogradska »Politika« od 7. maja), da Ministarski Savet i Ministarstvo Unutrašnjih Delâ rade sve ovo pozivajući se na bivše madžarske zakone i patente, koji da još važe za Vojvodinu — »sa pravne tačke gledišta«. Što se tiče slovenačkih Nemaca — »na njih će se primeniti jedan sličan zakon, te se i oni neće moći kandidovati na izborima kao predstavnici narodnih manjinâ«. Ovi koraci vlade čine se zato, da bi se narodne manjine »postepeno asimilirale državnoj i deji«. Zar ne zvuči ovo kao pasus iz govora pokojnog barona Banfija, ili bar grofa Aponjija, u pokojnom ugarskom saboru? Kao što se vidi, pronađen je tačno pravi put koji vodi k asimilaciji, i ta se asimilacija vrši postepeno! . . . U dopunu ovakovu zvaničnom objašnjavanju režimske politike prema Nemcima i Madžarima, vojvodjanski radikalni političari daju recepte madžarskim novinarima, na koji bi način narodne manjine bile izbegle da dodju u ovaj današnji položaj —: »da se je našlo nemačkih i madžarskih prvaka, spremnih da udju u vladajuću stranku, ne bi kucali na zatvorena vrata!« . . . (vidi »Bácsmegyei Napló« od 6. maja). Ovake poruke nisu, doista, javno slali ni najgori madžarski šoviniste nemadžarskim manjinama u bivšoj Ugarskoj. Još se radikalni političar poziva na držanje Nemačke

— 1871 u Alzaskoj i Lotringiji, gde Francuzima, kaže, za 15 godina nije bilo dopušteno baviti se politikom, i na austrougarsku praksu u Bosni i Hercegovini

— Na ovaka izazivanja odgovaraju vojvodjanski Nemci i Mađžari pozivajući se na odredbe sen-žermenskog i drugih internacionalnih ugovora, kojima su zajamčena narodnim manjinama građanska prava (vidi, naprimer, novosadski »Deutsches Volksblatt« od 7. maja). Baš su najivni, kad traže da se drže međunarodnih ugovora oni koji na svakom koraku gaze i zakone koje su sami doneli. Dobro da nisu apelirali na h u m a n e osećaje G. Pašića, ili G. Pribičevića, ili G. Srškića! . . . Pravdo-ljublje i respekt od zakona nisu prćija koju doglavnici G. Pašića donose sa sobom kad se venčavaju s ministarskom foteljom, — t o dugme, kad se pritisne, ne zvoni. S njima treba govoriti razgovetnijim i zemaljskijim jezikom, i potsetiti ih na realne činjenice i konkretne opasnosti za njih lično — ako im lična ambicija i pohlepa za vlast nije već i pamćenje rastrovala. Što su Nemci u Alzasu zabranjivali stanovništvu da se bavi politikom, to se nije nikome ljuće osvetilo nego njima samima; prosvedeći francuski vladari, pre njih, radili su suprotno: od njih su sami Alzašani, p o r e k l o m N e m c i, tražili da im dadu francuske učitelje, i da mogu zavoditi u svoje škole francuski jezik, — i gle, rezultati one francuske kulture, koja se nije nametala, još danas dejstvuju. Ako je mnogo pretpostavljati, da naši ministri-predsednici i ministri prosvete poznaju istoriju Alzasa, i posledice francuske i nemačke vladavine u njemu, — Bosna im je bar tu pred očima, i oni su sve zaboravili i ništa nenaučili ako za svoje držanje prema Mađžarima i Nemcima u Jugoslaviji citiraju kao uzor postupanje austrijskih vlasti prema našem narodu u okupiranoj Bosni. Izgleda, međjutim, da je bivša Austrija doista pritisla njihove vidike, i da su njeni metodi našli u njima najbolje učenike i sledbenike.

Tu onda nije drugo do licemerstvo, i lažno samoljublje, isprisivati se i uvredjeno protestovati, što međunarodni socijološki kongresi vredjaju naš narodni suverenitet, i predlažu, da Društvo Narodâ vrši kontrolu nad prilikama narodnih manjinâ u Istočnoj Evropi i prima njihove žalbe i želje (vidi beogradski »Trgovinski Glasnik« od 8. maja), jer koji domaćin ne ume sâm da udesi, da mu ukućani budu zadovoljni i »lojalni«, taj mora trpeti da mu se drugi mešaju u posao. Pre nego što čuju i dodju susedi, veći i manji, dobro bi bilo da ukućani sami izaberu sebi pravoga domaćina, i to što pre tim bolje. Jer će Evropi, i celom svetu, najzad ipak dodijati ovako gazdovanje na Balkanu, i oni onda neće svoj gnev izliti samo na sedu glavu i bradu G. Pašića.

Ć.

Румуни наше државе.

Статистика.

У „Статистици Краљевине Србије“ (књига I: попис становништва, извршен 31. децембра 1890), разматрање података о становништву по матерњем језику почиње овом констатацијом: „Србија долази у ред оних срећних држава у којима су непознате зајевнице око народности. Осим врло незнатнога броја становника у североисточном крају Србије, који румунски језик говоре, стран елеменат слабо је у земљи заступљен.“ Тада је 90'44% становништва било српске народности, а 9'56 туђе. Исто се ово није могло рећи и после двадесетидве године, након балканских ратова; а иза тога, после непуних осам година, при попису од године 1921, нађено је још сасвим друго стање. Па ипак, иако је наша држава проширена и њено становништво ослобођењем и уједињењем знатно увећано, она спада још увек у ред оних држава које имају најмање туђих елемената. С порастом броја становништва с матерњим језиком српским или хрватским порасли су и страни елементи. Овде хоћемо да се задржимо само на питању, у којем су сразмеру, према становништву српскохрватскога језика, остали, или порасли, становници који говоре румунски, и осећају се Румунима, и колико их данас има у нашој држави.

На простору између Ртња и Дунава, и од Мораве до Тимока, настањени су Румуни. Они се налазе, дакле, у четири округа североисточне Србије: тимочком (у два среза: зајечарском и бољевачком), моравском (у три среза: параћинском, деспотовачком, и ресавском), пожаревачком, и крајинском. Али нигде овде не живе они сами, већ су њихова села измешана на много места са српским селима, и они, према селима у којима живе чисти Срби, чине мањину. На читавоме простору бивше Србије румунских становника има у око 425 места, али само у 165 има Румуна у знатнијем броју, и то:

у округу тимочком	има	49 српских села и	26 румунских
„ „ моравском	„	95 „ „ „	14 „
„ „ пожаревачком	„	193 „ „ „	69 „
„ „ крајинском	„	85 „ „ „	56 „

свега . . . има 422 српских села и 165 румунских.

Да се прво задржимо на статистици Кнежевине, затим Краљевине Србије, поређујући стање нађено једним пописом са стањем другог пописа; па тек напоследку да пређемо на последњи попис Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца. Треба нам једино напоменути, да подаци нису тако тачни да би се изводу

из њих могла пуна вера поклонити. Први је попис становништва у Србији извршен 1834 године, и до 1884 године било је десет пописа; али је свима био једино циљ, да се сазна број пореских глава у земљи, и са тим имовно стање народно. „Остали статистички моменти који се пописом имају констатовати, и који су толико важни и за државну управу и за науку, били су сасвим споредни.“ Први попис који је обухватио све моменте (прописане Статистичким Конгресом у Петрограду 1873), извршен на сувремен начин, то је попис од 31. децембра 1890; па и о њему, у предговору „Пописа становништва“, читамо: „При свем том што је на сређивању пописног материјала рађено с највећом пажњом, то су опет у подацима местимице остале празнине, једно услед непотпуности самога материјала, а друго стога што у статистичком одељењу није било чиновника који би сместа контролисали рад оних лица која су на сређивање података употребљена а притом нису била довољно спремна за тај посао“. Ипак, у недостатку тачнијих података, ми се морамо послужити статистичким подацима онаковим каквих имамо.

Рекосмо, да је први попис извршен 1834 године; али у томе попису још нису издвајани Румуни, те не можемо изнети њихово бројно стање. У попису од 1846, било је у четири округа, а у местима у којима Румуни живе, свега 97.215 Румуна (41·76%) а 135.553 Срба (58·24%). По попису од 1859, било је свега Румуна 122.593 (43·42%) и Срба 159.783 (56·58%), у споменута четири округа. У попису од године 1890 имамо још увек три групе: са српским матерњим језиком, с румунским, и с другим језицима. Ево како је изгледало становништво с матерњим језиком, 1890, према појединим окрузима:

у округу:	са српским:	са румунским:	са другим:	свега:
крајинском	35.923	52.944	2.705	91.572
моравском	748.890	8.620	2.681	160.191
пожаревачком	146.566	51.913	6.550	205.029
тимочком	38.566	29.078	1.920	69.564
Свега	369.945	142.555	13.856	526.356

За године 1900 и 1910 подаци су сврстани, као и за 1921, само у две групе: становништво српског језика, и других језика, те смо из друге групе издвојили становништво с румунским матерњим језиком према процентима претходног пописа, и на тај начин добили смо за годину 1910 ову слику:

у округу:	српски:	румунски:	други:	свега:
крајинском	78.828	38.193	1.121	112.142
моравском	200.211	2.206	1.221	203.638
пожаревачком	233.775	25.092	1.039	259.906
тимочком	124.770	23.572	1.196	149.538
Свега . . .	631.584	89.063	4.577	725.224

а за годину 1921 следеће податке:

у округу:	српски:	румунски:	други:	свега
крајинском	42.608	62.163	687	105.458
моравском	178.448	4.658	853	183.959
пожаревачком	172.993	44.063	839	217.895
тимочком	104.817	28.656	1.575	135.048
Свега . . .	498.866	139.540	3.954	642.360

У процентима, становништва с румунским матерњим језиком било је, у 1921 години, за 5'37 мање него у 1890, а за 2'09 више него у години 1900. Већи је овај проценат у 1921 години отуда, што су у становништво с румунским матерњим језиком урачунати и Цигани, који се поглавито служе румунским језиком; а од укупнога броја Цигана било је таквих који поглавито говоре румунски, на пример, у 1895 години 34'17 процената у крајинском округу, 23'48 у моравском, 12'54 у пожаревачком, и 23'53 у тимочком.

Ми се задржавамо само на ова четири округа кад говоримо о становништву с румунским језиком, зато што се оно налази, као што смо видели, поглавито у овим окрузима; међутим, њих има настањених и у Београду, и по осталим окрузима, само у тако незнатном броју да о том у процентима не вреди нарочито говорити. Ако бисмо прешли на становништво с матерњим језиком у целој Србији (северној), дакле без обзира на поједине округе, нашли бисмо ове бројеве.

С матерњим језиком

године:	српским:	румунским:	другим:	свега:
1846	817.865	97.215	?	915.080
1859	955.688	122.593	?	1,078.281
1866	1,041.674	127.326	47.348	1,216.348
1884	1,693.373	149.727	58.636	1,901.736
1890	1,955.944	144.914	61.103	2,161.961
1895	2,083.482	160.521	68.481	2,312.484
1900	2,331.107	90.863	70.912	2,492.882
1910	2,778.706	116.468	116.527	2,911.701
1921	2,475.478	142.773	36.827	2,655,078

У години 1890 и 1900, у Румуне смо убројали и Цинцаре, јер су тако рачунати и у попису 1921 године.

Разрађена грађа пописа из 1890 и 1900, и из 1909/10, уништена је од непријатеља, као што су уништени и сви сређени и за публикување спремљени подаци ранијих година, и многи изворни документи, регистри, бележници, и т. д. Зато смо број становника с румунским матерњим језиком, као и других језика, добили на начин на који смо до ових бројева дошли и у споменута четири округа.

У процентима, разлика између једног и другог пописног периода била је следећа:

у периоду:	Срба:	у годишњем проценту:	Румуна:	у годишњем проценту:
1866-1884:	651.699	3·48 ⁰ / ₀	22.401	2·20 ⁰ / ₀
1884-1890:	262 571	2·58 ⁰ / ₀	4·813	0·54 ⁰ / ₀
1890-1895:	127.538	1·30 ⁰ / ₀	15.607	2·15 ⁰ / ₀
1895-1900:	247.625	2·30 ⁰ / ₀	37.102	4·62 ⁰ / ₀
1900-1910:	447.599	1·92 ⁰ / ₀	6.951	0·56 ⁰ / ₀

Занимљиво је погледати податке о румунском становништву посебно по варошима и селима; оно је било

године:	по варошима:	%	по селима:	%	укупно:
1890:	6.558	4·53	138.356	95·47	144.914
1895:	6.640	4·14	153.881	95·86	160.521
1900:	5.113	4·14	118.306	95·86	123.419

Пред нама су наштампани табаци: „Претходни резултати пописа од 1921 године“. Није још довршено штампање, али се већ стигло до последњих табака. Отуда смо већ узели податке о Северној Србији; сад ћемо разгледати податке и по осталим покрајинама наше државе. Почећемо с крајевима у којима у знатнијем броју живе становници с матерњим језиком румунским (у румунски се убројава и цинцарски). Ту прво треба разгледати Јужну Србију. Становника с матерњим језиком румунским има у три округа: битољском, брегалничком, и охридском, и то:

у округу:	српскохрватски:	румунски:	други:	свега:
битољском	134.627	4.309	40.659	179.595
брегалничком	72.801	1.012	30.647	104.460
охридском	48.318	1.658	19.203	69.179
Свега .	255.746	6.979	90.509	353.234

У процентима:

у округу:	српскохрватски:	румунски:	други:
битољском	74·96	2·36	22·68
брегалничком	69·69	0·97	29·34
охридском	69·84	2·40	27·76
Свега	72·40	1·98	25·62

Да пређемо сад на Банат. Ту има у већем броју становника с румунским матерњим језиком у срезовима: Алибунар (14.009), Вршац (11.722), Вел. Бечкерек (10.160), Српски Итебеј (9.664), Бела Црква (7.374), Ковачица (5.151), Ковин (4.726). А у Бачкој и Барањи има укупно 1722 Румуна. Тако би их било с матерњим језиком:

	српскохрв.:	румунским:	другим:	свега:
У Банату	241.951	72.377	268.212	582.540
У Бачкој с Барањом	272.173	1.722	523.978	797.873
Свега	514.124	74.099	792.190	1,380.413

или, у процентима:

У Банату	41·53	12·43	46·04
У Бачкој с Барањом	34·11	0·22	65·67
Свега	37·24	5·37	57·39

Дакле, према попису од 1921, било је становника у целој држави према табели на следећој страни.

Кад Северну Србију и Банат, у којима има у највећем броју становника с румунским матерњим језиком, издвојимо и саставимо уједно, налазимо да, од укупнога броја становништва у њима, скоро тринајст пута има више становника са српскохрватским језиком него оних с румунским језиком: јер проценат првих износи 83·93, а других 6·65. А ако овако учинимо са Северном и Јужном Србијом, онда ћемо наћи да је у Србији било 81.25% становника са српскохрватским матерњим језиком према 3·68% с румунским језиком, дакле двадесетидва пута више првих него других.

У години 1921, на хиљаду становника са српскохрватским језиком, долазило је с румунским у

Северној Србији	58
Јужној "	10
Србији	45
Банату	299

З. Р. Поповић.

Попис становника Краљевине С. Х. С., од године 1921,

према којем има у целој држави с матерњим језиком:

	српскохрватским:	словенацким:	румунским:	другим:	свега:
Северна Србија	2,475.478	3.402	142.773	33.425	2,655.078
Јужна Србија	879.784	510	9.056	585.210	1,474.560
Црна Гора	182.682	61	6	17.108	199.857
Босна и Херцеговина	1,826.173	4.682	1.333	57.742	1,889.930
Далмација	612.493	1.155	100	7.681	621.429
Хрватска и Славонија	2,445.429	21.847	1.992	270.325	2,739.593
Словенија	10.721	985.155	39	60.549	1,056.464
Банат	241.951	2.200	72.377	266.012	582.540
Бачка и Барања	272.173	5.749	1.722	518.229	797.873
Цела Краљевина	8,946.884	1,024.761	229.398	1,816.281	12,017.324

или, у процентима.

Северна Србија	93·24	0·13	5·37	1·26
Јужна Србија	59·66	0·04	0·61	39·69
Црна Гора	91·41	0·03	0·003	8·56
Босна и Херцеговина	96·63	0·25	0·07	3·05
Далмација	98·56	0·18	0·02	1·24
Хрватска и Славонија	89·26	0·80	0·07	9·87
Словенија	1·02	93·25	0·004	5·73
Банат	41·53	0·38	12·43	45·66
Бачка и Барања	34·11	0·77	0·22	64·95
Цела Краљевина	74·45	8·53	1·91	15·11

Rumuni u Srbiji.

(O Rumunima u Srbiji pisao je najviše G. Tih. R. Gjurdjević, na raznim jezicima, tako: Kroz naše Rumune (»S. K. Glasnik« 1906 godine, i posebno); La vérité sur les Roumains de Serbie, Paris 1919; The Truth concerning the Rumunes in Serbia, Paris 1919; Rumuni u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša (»Godišnjica N. Čupića« knj. 35. [1923]). Ovde donosimo jedan kratak izvod iz njegovih dosadašnjih proučavanja, sastavljen od pisca za ovaj broj »Nove Evrope«.)

Rumuni u Srbiji stanuju samo u četiri severoistočnih okruga: u požarevačkom, krajinskom, moravskom, i timočkom okrugu. Ali i tu su oni samo manji deo stanovništva, većina je srpska. Koliko ih danas ima nije nam tačno poznato, jer rezultati popisa posle Rata nisu objavljivani. Pre Rata njih je bilo: 1895 godine 159.510 duša, 1900 — 120.658, 1910 — 93.640 duša. Prema srpskome stanovništvu iznosili su 1910 godine samo jednu šestinu.

Rumuni nisu davnašnji stanovnici Srbije. Neki su rumunski pisci hteli da izvedu njihovo poreklo od starih rimskih kolonista, nekadašnjih stanovnika Balkanskog Poluotoka. Takvo je tvrdjenje, medjutim, sasvim bez osnova. Poslednji ostaci romanskog stanovništva iščezli su sa zemljišta Srbije još u XV veku. Današnji Rumuni severoistočne Srbije su skorašnji doseljenici iz Rumunije — Carani (»Tarani«, tako nazvani po »Tara« ili »Tara Rumuneasca« = »Zemlja«, ili »Zemlja Rumunska«, Rumunija), ili iz Banata — Ungureani (»Ungureani« = Ugri, Ugarski Rumuni). Usled mešavine jednih i drugih na zemljištu Srbije, prvobitno je značenje reči Caran i Ungurean, ukoliko su se očuvale, znatno izmenjeno, te danas više znače: »Caran« — ravničar, Krajinac, a »Ungurean« — planinac. Zemljište koje su Rumuni u Srbiji zauzeli bilo je, pre njihova doseljenja, samo srpsko. Ono je bilo sastavni deo srpske države u Srednjem Veku. Na njemu su stari srpski manastiri: Gornjak (zadužbina Kneza Lazara), Manasija (zadužbina Stefana Lazarevića), Tuman, Bukova, Vitovnica, Manastirica, Vratna. Na njemu su bili znatni srpski rudnici, koji se još i danas pominju u narodnim pesmama, ili inače u tradiciji, ili im se uspomena čuva u geografskim imenima: Rudna Glava, Zlatovo, Majdan Kučajna Šaška (reč izvedena od nemačkih rudara Sasa, koji su radili u srpskim rudnicima), Timok, »zlatni potok« srpskih narodnih pesama, i tako dalje. Sva stara groblja iz vremena pre doseljenja Rumuna samo su srpska. Svi natpisi na grobnom kamenju samo su srpski i odnose se samo na Srbe. — Doseljavajući se Rumuni su u Srbiji zatekli Srbe, bilo starosedeoce, bilo

nove doseljenike iz jugozapadnih i južnih srpskih krajeva. Da su Rumuni došli među Srbe najbolje se vidi iz geografskih imena na zemljištu koje su zauzeli. Ona su sva srpska, i za oblasti, i za planine, i za reke, i gotovo za sva sela. To pokazuje, uostalom, i lokalna tradicija, vezana za pojedina mesta, koja se pripoveda i među Srbima i među Rumunima. Ona se odnosi samo na srpske istorijske ličnosti i srpske istorijske događaje. Tradicija o Gornjaku u vezi je sa Knezom Lazarom, o Tumanu i Miloševoj Kuli u Poreču sa Milošem Obilićem, o Šetonju sa Caricom Milicom, o Miroču sa Kraljevićem Markom i Milošem Obilićem, o Izvarici sa Kosovskom Bitkom. Najzad, o skorašnjem doseljavanju Rumuna u Srbiju pričaju i sami Rumuni. Svaka porodica ima svoju tradiciju o tome. Svi znaju da su doseljenici, a mnogi znaju i sela u Rumuniji i Banatu iz kojih su došli.

Severoistočna Srbija je iseljavanjem Srba iz nje — naročito iseljavanjem u drugoj polovini XVII veka — bila u mnogome zapuštena. Ali njezine plodne ravnice, pašnjaci i planine, pune šuma, nisu mogle ostati puste. Malo po malo ona se ponova naseljavala, nešto vraćanjem starog stanovništva, a još više nadolaskom novog iz jugozapadnih i južnih srpskih oblasti. U isto vreme otprilike padaju i počeci naseljavanja Rumuna iz Rumunije i Banata. Pored pustoga zemljišta, koje ih je mamilo, Rumuni iz Rumunije imali su i specijalnih razloga da napuštaju Rumuniju i da beže u Srbiju. Sve do polovine XIX veka rumunski su seljaci bili robovi bojara i sveštenstva. Samo je jedan deo seljaka bio slobodan i sopstvenik svoje zemlje. Ali, postepeno, najodvratnijim sredstvima, uspeli su bojari i crkva da postanu vlasnici gotovo celokupnog zemljišta. Ratovi protivu Poljaka, Mađara, Turaka i Tatara, uzajamni ratovi između Vlaške i Moldavije, nerodne godine, bolesti i narodna primitivnost iscrpljivali su snagu slobodnih seljaka, te su se morali zaduživati. Drugih poverilaca nije bilo do bojara i kaludjera, i oni, postepeno, prigrabiše sve zemlje slobodnih seljaka u svoje ruke. Zelenoškim bojarima i kaludjerima priticala je u pomoć i sudska nepravda. Od slobodnih su seljaka tražene originalne tapije na imanja, iako se znalo da su mnoga od njih postala seljačka svojina po pravu zauzimanja zemljišta, — ko nije mogao pokazati tapije oterivan je sa vlastite zemlje. Onima koji su imali tapiju, one su konfiskovane ili otmene. Ako bi slobodni seljak i dospeo do suda, on bi na njemu našao bojara kao sudiju. Ponekad je tužilac i sudija bilo isto lice! »U ovom poslu oko otmice, sveštenstvo se naslanjalo na bojare, a bojari na sveštenstvo; zamak i crkva delili su plen«, — veli jedan francuski pisac iz 1855 godine. Položaj rumunskih seljaka na imanjima besnih i nemilosrdnih bojara bio je prosto strašan. Dokle se u

bojarskim palatama presipala raskoš i vodio najbanalniji život, dotle su seljaci bili robovi, ubijeni bednici, od čijeg se opisa čovek mora groziti. Stanovi su im bili mračni burdelji sa krovovima koji su jedva nešto virili iznad zemljine površine, sa prljavom unutrašnjošću i bez ikakva nameštaja i posudja. Jedan pisac iz početka XIX veka kaže za kuću rumunskog seljaka, da je »prava trogloditska pećina«; a drugi, čak iz kraja XIX veka, veli, da »koliba afričkog Negra bolje zadovoljava potrebe života« od stana rumunskog seljaka. I pored teških radova jedina hrana im je bio kačamak. Bojari su ih još i moralno upropašćivali: alkoholnim pićem, razvratom i porocima najgore vrste. »To nisu bili ni ratovi Srednjega Veka, ni upadi Tatara, koji su se svake godine ponavljali, ni pustošenje zemlje, — ono što je upropastilo seljake; živa rana, gangrena, koja je podgrizala srce, i za vreme mira, i za vreme rata, — to su bili bojari«. Kad se još doda tiranska vlada rumunskih knezova, bezbožnost crkve, veliki državni namet, nepravda i podmitljivost sudska, i zloupotrebe najgore vrste, tek se onda dobija prava slika položaja rumunskih seljaka.

Sve tobožnje reforme i svi zakoni bili su ili bez značaja, ili su, što je bilo običnije, samo pogoršavali stanje. Posle zakona od 5. avgusta 1746, koji je imao da popravi seljačko stanje, hiljadama je seljaka napustilo svoje domove i odmetnulo se u hajduke. Posle dekreta od 1775, koji je takodje, tobož, popravio seljačko stanje, deset hiljada seljaka je otišlo u planine da sa oružjem u ruci protestuje protivu zlog položaja i nepravde. Ovakvo očajno stanje seljaka uzrok je i njihovu bežanju iz zemlje na sve strane: u Transilvaniju, u Banat, Srbiju, i Bugarsku. Tek primera radi navodimo, da je posle zakona od 5. avgusta 1746 godine masa rumunskih seljaka pobjegla iz Vlaške i Moldavije. Jedan popis, izvršen posle ove tobožnje reforme, našao je, umesto ranijih 147.000 familija, koje su plaćale danak u Vlaškoj, i 112.000, koje su plaćale danak u Moldaviji, samo 70.000 u Vlaškoj i 50.000 u Moldaviji. Raseljavanje iz Vlaške išlo je tako brzo i u takvim razmerama da je Porta, 1768 godine, naložila knezu Karlu Giki da zabrani globljenje seljaka. Poplašeni knez uspeo je, samo velikim obećanjima, da jedan deo seljaka povрати, i to samo za kratko vreme, jer već 1775 godine emigracije se opet nastavljaju, u svima pravcima. Posle Organičkog Regulamenta od 1831, hiljadama seljaka, nemoćnih da se odupru njegovim teškim odredbama, potražilo je utočišta van zemlje: iz Moldavije su odlazili u Bukovinu, Besarabiju, i Dobrudžu, a iz Vlaške u Transilvaniju, Srbiju, i Bugarsku. Uzalud su granice strogo čuvane, seljaci su nalazili načina da umaknu. Naročito ih je mnogo bežalo zimi, preko zaledjenog Dunava.

Takvi su uzroci učinili da se, pojedinačno, ili u grupama, naselilo i u severoistočnoj Srbiji dosta rumunskog stanovništva. Njegovo naseljavanje otpočinje otkako je severoistočna Srbija seobom stanovništva, u drugoj polovini XVII veka, kako rekosmo, ostala sa vrlo proredjenim stanovništvom, a gdešto i sasvim pusta. Naročito ih se mnogo doselilo za vreme austrijske okupacije Srbije (1718—1739). Oni su se naseljavali i posle toga; a kad je, u početku XIX veka, Srbija oslobođena od Turaka, došlo ih je vrlo mnogo. Ima ih koji su došli u Srbiju tek pre četrdeset do pedeset godina.

Još jednu stvar treba naročito naglasiti, a ta je: da svi Rumuni u severoistočnoj Srbiji nisu Rumuni i po poreklu. Mnogi su od njihovih predaka bili nekada Srbi, koji su usled turske naježde, ratova, i nasilja, prebegli u Rumuniju i istočni Banat, tamo se rumunizirali, pa docnije, kao Rumuni, zajedno sa pravim Rumunima, došli opet u Srbiju. To kazuje i njihova tradicija. Mnogi od njih pričaju o tome vrlo sveže i vrlo ubedljivo. To pokazuju i mnogi njihovi običaji koji su isti sa srpskima. To, najzad, pokazuje i njihova tradicija o srpskim istorijskim ličnostima, događajima, i mestima, dok o rumunskima ne zna ništa.

Rumuni su na zemljištu Srbije, i pod Turcima, i docnije u slobodnoj Srbiji, bili u svemu na ravnoj nozi sa Srbima. Knez Miloš ih nije odvajao od Srba ni u pogledu zaštite ni u pogledu dužnosti i oslobađanja od nje. Srpsko zakonodavstvo je bilo prema njima isto kao i prema Srbima. Rumuni su u Srbiji našo pravo utočište, i ognjište, slobodu i uslove za normalan život. To je uzrok što su oni uvek bili zadovoljni i lojalni građani, i što nisu pokazivali želje da se vrate otkuda su došli.

Tih. R. Djordjević.

Cincari, i Meglenski Vlasi.

To su dva romanska narodića sa glavnim sedištima u južnijim delovima Balkanskog Poluostrva. Do pred kraj 19. veka malo se čega pouzdanog znalo o Cincarima i o njihovim srodnicima, Meglenskim Vlasima. A 1891 godine najpre iznese Konstantin Jireček dosta valjanih podataka o Cincarima u Bugarskoj; a zatim su (1892 i 1894-5 godine) izašla o Cincarima i o Meglenskim Vlasima glavna i ujedno najbolja dela od nemačkog naučnika Gustava Vajganda, i ubrzo zatim i velika knjiga rumunskog pisca Jovana Neniceskua. Posle su nešto novih podataka o njima saopštili na prvom mestu J. Cvijić, zatim F. Kanić, V. K'ncov, i drugi. — Prema materijalu dosadašnjih ispitivača iznećemo ovde glavnije podatke o tim balkanskim narodićima.

I. Cincari.

Cincari ne čine jednostavnu celinu, nego su rastureni skoro po celom južnom i jugoistočnom delu Balkanskog Poluostrva u veoma mnogo većih i manjih grupa, koje većinom nisu ni u kakvoj vezi međusobom, nego su rastavljene drugim narodima, i mnoge su od njih vrlo daleko jedna od druge. Najveća je i ujedno sasvim jednostavna cincarska grupa u planini Pindu, u severozapadnoj Grčkoj. Na zapadu i na severozapadu od nje, u Epiru i u južnoj Albaniji, ima priličan broj Cincara rasturenih po planinama, po selima i po varošima. A najveće su im grupe u planini Gramosu i u predelu Musakiji, između varoši Berata i Jadranskog Mora. U Južnoj Srbiji najveću cincarsku grupu čine četiri velika sela (Nižopolje, Trnovo, Megarovo, i Malovišta) na zapadu od Bitolja, zatim oni u varoši Kruševu, pa u velikom selu Gopešu, a inače ih ima gotovo u svima tamošnjim varošima, i po planinama: u kočanskom i u kratovskom kraju i na Osogovu. U Severnoj Srbiji ima Cincara vrlo malo, nastanjenih većinom po varošima, i osim toga nešto cincarskih pastira na planinama topličkog, vranjskog, niškog, i pirotskog kraja. U severoistočnoj Grčkoj ima Cincara u većim i manjim grupama i po svima varošima. Najveće su im grupe: na zapadu od varoši Bera, na zapadu od planine Olimpa, i u varošici Vlahoklisuri sa selima na jugu od nje. Među varošima najviše Cincara imaju Solun i Ser (po 2500). Osim toga, i po raznim mestima i predelima ostale Grčke živi priličan broj Cincara, varošana i pastira. U zapadnoj Bugarskoj ima u svakom većem mestu i po koja cincarska porodica (trgovci i mehاندžije), a najviše u Sofiji (oko 2000), i zatim u Džumaji (oko 100). A na tamošnjim planinama živi priličan broj Cincara stočara: na Dospadu, u Rodopama, na Rili, u Pirinu, u Malešu, i na Alaburunu (severno od Melnika). Po Nenicesku, ima dosta Cincara i u Trakiji: po svima varošima od Kavale do Jedrena, i od Jedrena do Rodosta, i kao stočara po primorskim planinama između ušća rekâ Mešte i Marice, i dalje na istoku u nekolikim grupama na Galipoljskom Poluostrvu, i severno od nje, i zatim još u Rodopama.

Po Vajgandu, ima svega Cincara najviše do 160.000 duša. Od toga skoro trećina dolazi na onu najveću cincarsku grupu u Pindu. Vajgand je vrlo brižljivo prikupljao tačnu statistiku za Cincare, a on je i inače poznat kao veliki prijatelj Cincara (i Rumuna), te zacement nije brojeve za njih smanjivao. Zato niko ne veruje u fantastičnu cifru od milijon duša, koliko Nenicesku iznosi kao opšti broj za Cincare i za Meglenske Vlahe (ovih drugih je uopšte vrlo malo). — Po veri, svi su Cincari pravoslavni hrišćani.

Cincari zovu sami sebe opštim imenom »Aromun«. Ali drugi narodi, njihovi susedi, ne zovu ih nijedan tim imenom. Srbi ih zovu Cincarima, zbog toga što im je palo u oči njihovo izgovaranje reči »t s i n t s« (pet), sasvim različno od rumunskoga »t š i n t š«. Od Srba su primili taj naziv i Bugari i Rumuni i Madžari, pa se čuje ponegde i u Južnoj Srbiji i u Grčkoj. Inače, Srbi i Bugari zovu Cincare stočare Crnovuneima i Vlasiima, a ponegde i Kucovlasiima, Jurucima, čak i Arnautima. Kod Grka je pak običan naziv za njih »Kucovlahi« (hromi Vlasi), redje »Vlahi«.

Kod Cincara se razlikuju dve glavne etničke grupe: Karaguni, i Faršerijoti. Naziv »Karaguni« prvobitno označava: »oni sa crnom haljinom«. Karaguni čine najveći deo cincarskog naroda, i poglavito su trgovci, zanatlije, i kafedžije, a retko stočari. Faršerijoti nose gotovo svi belo odelo, i najvećim su delom stočari. Mada Karaguni i Faršerijoti dolaze često jedni sa drugima u dodir, ipak se drže jedni od drugih odvojeno, i ne uzimaju se medjusobom, poglavito zbog toga što Karaguni zbog svog višeg ekonomskog položaja smatraju Faršerijote za niže od sebe. — Ima Cincara koji su mesto svog jezika primili grčki, i samo njime govore, ali su i dalje zadržali svoju nošnju i svoje običaje. Jedni su od njih stalno nastanjeni kao zemljoradnici u Severnoj Tesaliji, i zovu se »Kopačar«, a drugi su stočari po planinama severne Grčke i Bugarske, poznati pod imenom »Sarakačani« (ili »Karakačani«).

Cincari su grana balkanskih Romana, u koje spadaju još tri naroda: Rumuni, Meglenski Vlasi, i istranski Vlasi. Sva su ta četiri naroda po jeziku u bliskom srodstvu, i njihov jezik svedoči da su morali nekad biti i po prostoru jedna celina. Sa dolaskom Slovena na Balkansko Poluostrvo, ta je celina rasturena, i Cincari su odvojeni Slovenima od ostalih svojih rodjaka. Kao i ostali balkanski Romani, i Cincari su postali od mešavine starih Tračana i Ilira sa Rimljanima. Stvaranje cincarskog naroda izvršeno je besumnje poglavito u predelima u kojima su oni i danas još u najvećem broju i u grupama naseljeni, dakle u predelima oko Pinda, u Tesaliji, i severno od nje, i u južnoj Arbaniji s Epirom. Još u Srednjem Veku se u tim predelima pominju kao poglavito cincarski krajevi »Velika Vlaška« i »Mala Vlaška«. Dalje na severu je u to vreme besumnje bilo srazmerno malo Cincara: poglavito po varošima današnje Južne Srbije i severoistočne Grčke. Iz tih predela su oni, u vreme velikih srpskih seoba, zajedno sa Srbima dospevali i u zemlje preko Save i Dunava.

U 16. i u 17. veku su Cincari, a osobito oni u južnoj Arbaniji, vodili vrlo živu trgovinu po zemljama Balkanskog Poluostrva, i imali trgovačkih veza i sa dalekim evropskim trži-

štima (npr. i sa Lajpcigom). Usled toga su oni u južnoj Albaniji bili došli do velikog napretka: u njih su se bile razvile mnoge varoši sa naprednom kulturom i sa znatnim bogastvom, a među njima se bilo osobito uzdiglo Muskopolje, koje je imalo bar 60.000 stanovnika. Ali u toku 18. veka, usled opšteg bezvlašća u turskoj carevini, ove su varoši bile izložene mnogim nasiljima i pljačkaškim napadajima, poimence svireposti i gramzljivosti Ali-paše janjinskog. To je učinilo, da je pred kraj 18. veka otpočelo naglo iseljavanje Cincara iz tih krajeva, i da su mnoga mesta, među njima i samo Muskopolje, sasvim propala, neka opustela a neka postala siromašnim selima. Iseljeni Cincari razišli su se po Grčkoj, po Južnoj Srbiji, po Bugarskoj, i po Trakiji. Osim toga se u toku 19. veka dosta znatan broj Cincara, idući za zaradom, naselio po Severnoj Srbiji, po Austro-Ugarskoj, i po zemljama oko Sredozemnog Mora. U Beču, Pešti, Beogradu, Bukureštu, i Sofiji, imalo je, odnosno ima delom i sad, znatnih cincarskih naseobina, koje su većinom pogrešno smatrane za grčke.

Znatan broj Cincara, osobito od ovih iseljenika, pretopio se u druge narode, i još se pretapa. Najviše se njih pogrčilo i poarbanasilo, a priličan se broj i posrbio i pobugario. To gubljenje Cincara medju drugim narodima biće u nekim mestima i predelima znatno usporeno time što je u novije vreme i medju njima počeo nacionalni pokret, koji je podstaknut iz Rumunije, podržavan troškovima rumunske vlade. Ali je u južnijim cincarskim mestima taj pokret naišao na žestok otpor grčke propagande, tako da je samo mali broj Cincara pristao uz nacionalnu stranku a velika se većina i dalje drži grčke škole i grčke crkve, i izdaje se štaviše za Grke.

U telesnom pogledu, Cincari predstavljaju mešavinu od raznih tipova. Ima ih i plavih (više na severu) i crnomanjastih (više na jugu), ali uopšte prevladjuju ličnosti sa mrkom i tamno-plavom kosom i mrkim očima. Najčešće su im osobine: duğuljasto lice, prav ili povijen nos, i — kao osobito karakterističan znak, po kome se mogu najlakše poznati — jako uvučene oči, koje izražavaju razboritost, odlučnost, smelost i bistrinu, ali ujedno i lukavost i podmuklost. I pokreti (gestovi) su u njih živi i hitri, i govor im je jasan, vrlo zvučan, a kad govore, živo im se pokreću mišići na licu.

Cincari su neosporno darovit narod: odlikuju se bistrinom i trezvenošću, razboritošću, živošću, vrlo razvijenim spekulativnim duhom, i osobitim darom za učenje tuđih jezika. O njihovom spekulativnom duhu i preduzimljivosti svedoči velika uloga koju su imali, i još imaju, njihovi trgovci, koji uspevaju da se medju tuđim narodima podignu i obogate. Nema valjda nijednog Cincarina da pored svog maternjeg jezika ne govori bar

još po jedan tuđ jezik; većina ih zna grčki, a uz to i još koji od balkanskih jezika. Porodični, i uopšte polni, moral kod Cincara je vrlo čvrst, čvršći nego kod ostalih balkanskih naroda. U svojim potrebama Cincari su vrlo umereni. Njihova štedljivost redovno prelazi u tvrdičenje. Oni su među svima balkanskim narodima izvikani, i to s pravom, kao najgore tvrdice. Zbog toga sasvim prirodno nema kod njih ni gostoprimstva ni milosrdja (izuzetak čine donekle njihovi stočari). Dalja je posledica ovakih osobina i njihova ozloglašena sebičnost i gramžljivost. Njihove handžije i kafedžije gledaće, kadgod mogu, da putnika i gosta što više oderu. Kod cincarskih trgovaca laž i prevara svake vrste smatraju se više kao pohvalne osobine nego kao moralne mahne. I prema veri su uopšte ravnodušni, i ukoliko pokazuju pobožnosti ona se sastoji samo u vršenju obredâ i u držanju mnogobrojnih praznika i postova. Koliko je ta pobožnost površna pokazuje i njihovo opšte shvatanje, da se inovercu može činiti svako zlo a da to ne bude greh. — Stočari Faršerijoti su uopšte divljačni, teško pristupačni, ubojice, i skloni razbojništvu.

Cincarski jezik je u osnovi romanski, ali u njemu ima i znatan broj neromanskih elemenata, od kojih se nekima ne zna poreklo a ostali su iz raznih balkanskih jezika, najviše iz grčkog i arbanaškog. Ima dva glavna dijalekta: jednome je poreklo u Tesaliji a drugome u južnoj Arbaniji. Sad su se kod većine stalno nastanjenih Cincara ta dva dijalekta jedan s drugim izmešala, a osim toga se razvio i veliki broj manjih, mesnih, govora. Ali kako Cincari, usled svoje velike pokretljivosti, često dolaze jedni s drugima u dodir, i među tim njihovim mnogobrojnim govorima nema znatnijih razlika.

U cincarskom narodu, kako rekosmo, mogu se jasno razlikovati dve privredne grupe: jedno su stočari, a drugo su trgovci i zanatlije. Drugih zanimanja nema kod ovog naroda. I od trgovaca i zanatlija samo mali broj može da živi u svojim mestima i među svojim sunarodnicima, nego mora da ide u tuđinu radi zarade; a stočari su opet svi, zbog svojih stada i paše, u pokretu — tako da su upravo za ceo cincarski narod karakteristična — privredna kretanja. — Stočarska kretanja su kod jednih Cincara polunomadska a kod drugih nomadska. Polunomadska su kod onih koji imaju svoje planine s pašnjacima: oni provode leto na njima u svojim letnjim selima («kattuni» ili «kalivi»), a pred zimu slaze u niže predele na svoja stalna zimovišta, koja su nekima udaljena po nekoliko dana od letišta. Tako, naprimer, oni s Pinda većinom zimuju po Tesaliji, neki u varošima a neki u selima; oni iz kočanskog i kratovskog kraja, jedni u Kočanima, drugi u Kumanovu; i t. d. Pravi nomadski stočari su svi Faršerijoti. Oni nemaju svojih

planina, nego moraju za novac da zakupljuju pašnjake i zimi i leti; oni tumaraju od jadranskih obala do na planine u Bugarskoj i u Srbiji, i do na Moreju. Ova su njihova nomadsko-stočarska kretanja nesumnjivo veoma stara: već iz 11. veka imamo vesti o njihovim stočarskim putovanjima iz Tesalije čak na planine u Bugarskoj. I jedni i drugi cincarski stočari se kreću u čitavim karavanama od konja i mazgi, natovarenih svom njihovom imovinom i porodicama, udruženi u grupe svi koji idu u istom pravcu, pod zaštitom svojih najačih oružanih ljudi, koji idu pred karavanom i pezadi njega. Glavni su im proizvodi sir, naročito poznati kačkavalj, koji proizvode u vrlo velikim količinama; zatim maslo i vuna, a mnogo prodaju i ovce za klanje. Osim ovaca i konja, druge stoke ne drže; koji imaju dosta konja, bave se i kiridžijskim poslom. — Cincarski trgovci i zanatlije idu po svim većim mestima na Balkanskom Poluostrvu, i dalje u Rumuniju i u Misir. Osobito su mnogobrojni kao handžije i ujedno kao dućandžije po tim zemljama. Svojim pogodnim osobinama, koje smo napred pomenuli, i po kojima su jednaki Jevrejima, oni uspevaju da za srazmerno kratko vreme steknu veliko bogastvo. Kojima je moguće, dolaze preko leta bar na koju nedelju svojoj porodici i u svoje planine. A koji nemaju za to sredstava, ostaju godinama u tuđini ne vraćajući se svojoj kući. Iz mnogih cincarskih mesta, kao na primer iz sela u Zagori (predeo u Epiru), nalazi se gotovo svekoliko odraslije muško stanovništvo u tuđini. — Od zanata, Cincari najviše rade zlatarski, drvorezački, krojački, i obućarski. Uopšte se Cincari nikako ne bave grubim i teškim poslovima; ali zato u finijim radovima pokazuju neobičan dar i veštinu. Po celom Balkanskom Poluostrvu, i čak i u Italiji, Austriji, i Madžarskoj, čuveni su njihovi filigranski i cizelirski radovi, t. j. ukrasi od srebrne žice i srme, izradjeni na metalnim predmetima, često s osobitim, originalnim, obrascima. — Medju Cincarima, osobito medju onima iz Zagore, ima velikih narodnih lekara, koji se bave lečenjem svih mogućnih bolesti i koji idu radi toga po raznim mestima i nose sa sobom svakojake lekove.

Cincarska naselja (sela i varoši) redovno su u planinama, i uopšte na velikim visinama. Obično su na stranama strmih, šumovitih brda, u blizini obilate izvorske vode. Kuće su u stalnim naseljima sve nablizu, zbijene, i kako su većinom ugledne i na zgodnim, lepim, položajima, celo naselje čini veoma prijatan utisak. Ima i stočarskih sela takova tipa, i u većima od njih nadje se i popločanih ulica i stepenica. U stalnim cincarskim naseljima kuće su sazidane od kamena. Dvospratne su, pa i trospratne, često sa balkonima. Krov je od teških kamenih ploča. U kuću se ulazi gotovo uvek stepenicama, koje vode u

prostranu predsobu, a iz nje se desno i levo ulazi u ostala odeljenja. U pozadini predsobe su stepenice koje vode na gornji sprat, sa istim takvim rasporedom. Vatra se loži na kaminima (pocluzatvorenim ognjištima). Uopšte se najviše bave u prostranim predsobama. U njima sede i sa posetiocima, koji im često dolaze, jer u njihovim mestima većinom nema kafana. Pokućstvo im je vrlo skromno. Izuzetno ima po bogatijim mestima (npr. u Klisuri, u Kruševu, i drugde) i vrlo raskošno nameštenih kuća. Kreveti kod velike većine još nisu u običaju: spavaju obučeni na ponjavama, ili po minderlucima duž zidova. — Stanovi nomadskih Faršerijota su niske, privremene, kolibe od suhomedje (naslağanog kamenja), ili od čatme, pokrivene daskama. Sprave, potrebne za spravljanje sira, drže se u zasebnoj kolibi, u kojoj izrađuju i sir i redjaju ga po policama.

Sad nema opšte narodne nošnje kod Cincara, nego je različna po predelima. Ali se kod većine stočara održala dosta jednolika i besumnje stara nošnja cincarskog naroda. Sve što cincarski stočar nosi od odela, izuzevši fesa, izrađuje ženskinje u njegovoj kući. Muški nose košulju (kad je hladno, i potkošulju) i preko nje suknjeni džemadan ili jelek, a ozgo podugačku, spreda otvorenu suknenu haljinu, ili bez rukava (šiguna) ili s rukavima (dolama), a preko nje dodje veliki pojas sa silavom. Mesto čakšira nose lanene gaće, koje uvlače u dokolenice. Deo košulje niže pojasa nose preko gaća. On je širok i nabran, te liči na arbanašku fustanelu. Gornja je haljina od sukna, do pasa pripojena uz telo a naniže široka i nabrana. Pastiri nose velike i teške gornje haljine ili ogrtače od kozje dlake. U njima noću i spavaju napolju. Na glavi se nosi crven ili beo fes, negde i plavi turban. Na nogama, preko čarapa, oblače plitke, crne kondure, ili crvene cipele, a sirotni i opanke. — I žene nose preko košulje iste onake gornje haljine kao i muški, a ispod njih suknju i kecelju, i na pojasu srebrnu paftu. Na glavi je obična nošnja crven fes i oko njega obavijene vitice, pa ozgo povezana mahrama. Na nogama nose isto što i muški. Kod sviju delova nošnje prevladjuju ugasite boje. — Po varošima Cincari nose poznatu nošnju južnoalbanskih varošana: anteriju, džube, kratke čakšire, i drugo. Sklonost za kićenjem i za ukrašavanjem odela nije kod Cincara ni izdaleka tako jaka kao kod Slovena i kod Turaka; više vole jednobojne materije. Inače, Cincari vrlo mnogo paze da im je odelo čisto i celo.

Hrana je kod Cincara, po varošima i po većim mestima, ista kao kod Grka, jer su poglavito njihovu kujnu i primili. Preko Cincara su i k nama došla mnoga grčka jela, kojima već i sama imena pokazuju poreklo. — Stočarima je glavna hrana mleko, sir, maslo, urda (talog iz varene surutke), i hleb razni ili kukuruzni. Mesa jedu malo, obično pečenog ili sušenog. Omi-

ljene su pite sa sirom ili sa zeljem, i t. zv. »bukuvala«; izdrobljen hleb, pa isprigan s maslom i sa sirom. U svakodnevnom životu Cincari su veoma umereni u hrani i u piću, i čak preteruju u tom pogledu. Ali se na gozbama, prilikom kakova veselja, časte i oni vrlo obilato.

Cincarski trgovci i zanatlije žive samo u pojedinim, zasebnim, porodicama, dok se kod stočara, osobito kod Faršerijota, većinom održao stariji oblik društvenog života: zajednički život celih brastava. Ta su brastva sastavljena od po 20 do 200 porodica, koje kao celina žive pod upravom zajedničkog glavarara, kojeg zovu »čelnik« ili »kehaja«. Čelnik ima znatnu vlast: on određuje, kuda će se krenuti brastvo sa svojim stadima, on plaća sve dažbine; ali on i odgovara za sve svoje ljude. Zato svaki brastvenik mora da mu daje određeni porez na svaku ovcu, koje u novcu koje u stočnim proizvodima. Čelnik uopšte i najviše stoke, neki i do 10.000 grla, te radi toga drži mnoge slugu i pastire. — Ženskinje je kod Cincara uopšte u vrlo potčinjenu položaju: ženske ne smeju sestiti u prisustvu muških, ne učestvuju u razgovoru sa gostima, jedu zasebno, posle muških, itd. Kod stočara, žene rade sve teške poslove, čak same obaraju i drveta i prave kolibe. — Cincari se zovu krštenim imenom, kome se dodaje porodično prezime. Prezimena postaju od očina i ponekad od materina imena, a često i od nadimaka.

Običaji o krštenju i prilikom ženidbe imaju kod Cincara vrlo mnogo sličnoga sa našim običajima te vrste: kumstvo, uzajamno darivanje, posipanje mlade žitom, nakonjče, zdravice o svadbenom veselju, svadbene pesme, mladino zahitanje vode na kladencu, dolaženje u pohode, i t. d., sve je gotovo isto kao u nas. Cincari se uopšte žene samo izmedju sebe i žene se dosta rano. Prosidbu vrše roditelji ili rođjaci, a momak i devojka se uopšte i ne pitaju. Interesantno je, da pred svadbu drugarice oboje mladi kosu, a negde i celo telo, crvenkasto-žutom bojom. — I pogrebni običaji kod Cincara imaju mnogo zajedničkog našima, izmedju ostalog i kod njih nariču nad mrtvacem naročite žene, pokajnice. Daće i pomene zovu slovenskim rečima »pomeanu«, ili »spomean« i sličnim. — Pobratimstvo se kod Cincara, osobito kod njihovih stočara, jako poštuje, a sklapa se na iste načine kao kod Srba i kod Arbanasa. — Kod Cincara nema psovaka; a i u grdnjama i u kletvama, a tako isto i u pozdravljanju i u zdravicama, oni su mnogo manje izdašni nego njihovi susedi, osobito manje nego Sloveni. Cincarin će, naprimmer, retko kad na putu zdraviti kakova stranca ili nepoznatog. — Mnogi od verskih običaja kod Cincara imaju takodjer velike srodnosti sa srpskim i uopšte sa južnoslovenskim običajima i obredima. A to svedoči o mnogim međusobnim dodirima i uti-

cajima. Tako naprimer i oni imaju uoči Božića kolede, o Uskrsu tucanje crvenim jajima, o Gjurgjevu-dne kićenje vrata zelenilom i vencima, o Ivanj-danu preskakivanje vatara i paljenje buktinja, o suši prporuše ili dodole, koje i zovu tim srpskim rečima, i t. d. Gjurgjev-dan i Mitrov-dan su kod njih još i sad rokovi za službe, za ugovore, za plaćanja i primanja, i t. d. — Praznoverice imaju u životu cincarskog naroda mnogo manji značaj nego kod Slovena i kod Turaka, premda se i kod njih veruje u razne duhove, vile, móre, vampire, veštice, i t. d. Najviše pak veruju u snove, i to čak i njihovi prosvetećeni ljudi.

Nekada su Cincari imali bogato narodno pesništvo, ali se ono dosad većinom izgubilo, i Cincari koji žive među tuđim narodima pevaju njihove pesme. U čistijim cincarskim predelima ima još raznih vrsta cincarskih narodnih pesama, od kojih su najmnogobrojnije svadbene, a osobitu grupu čine ispraćajne, koje se pevaju kad neko polazi u tuđinu. Cincari pevaju otegnutim, većinom jednolikim, često drhtavim glasom u mekome (molskom) tonu. Originalne su osobine njihova pevanja: prvo, naglo prelaženje sa pevanog tona u govorni, radi što jačeg utiska; i drugo, rastavljanje reči na slogove, koji se tako ispremeštaju i raznoliko sastave jedni sa drugima, da je gotovo nemogućno razumeti pesmu. Pevaju uopšte vrlo glasno. — Kod Cincara se igra uz muziku isto ono kolo koje igraju i južni Srbi, dakle kolo u kome je kolovodja sa rupcem u ruci glavni igrač. Na isti način igraju u zasebnom kolu i ženske. Negde igraju jedno prema drugom muško i žensko kolo, uz naizmenično horsko pevanje. Druge vrste igara su im većinom iste kao kod ostalih balkanskih naroda: karte, domine, mice, igra piljcima od ovćih zglavkova, razne dećje igre (slepeg miša, lopte, klikera, klackanje i t. d.), i druge. Imaju i dosta društvenih igara, kojima se zabavljaju u dugim zimskim večerima. — Pripovedaka i skaski ima cincarski narod srazmerno malo, i ne odlikuju se ni originalnošću ni lepotom, mada se inače Cincari služe vrlo slikovitim jezikom. Sasvim je prirodno, i odgovara njihovu duhu i karakteru, što ne mare za bezazlene priče o životinjama, koje su toliko omiljene kod Južnih Slovena, i što se kod njih najradije pričaju priče o trgovcima, i o zanatlijama, koji svojom pameću stiću bogastvo i ugled. Zbog svoje velike pokretljivosti i mnogojezičnosti Cincari su poprimali mnoge priče od svojih suseda.

II. Meglenski Vlasi.

Kao što i sam naziv pokazuje, Meglenski Vlasi žive u predelu Meglenu, i to u njegovu istočnom, planinskom, delu. Meglen je širok kraj na jugozapadu od varoši Gjevgelije, u gor-

njem i u srednjem slivu reke Meglenštice (desne pritoke Vardarove) sa južne strane planina Karacove i Nidže. On je naseljen gotovo samim Srbima, ali je ipak sav pripao Grčkoj. Meglenski Vlasi imaju jedanaest svojih sela, koja se obuhvataju opštim imenom »Vlaho-Meglen«. Najveća su im sela: N o n t e, sa blizu 4000 duša, i L j u m n i c a, sa oko 3000 duša. Meglenskih je Vlaha imalo, početkom ovog veka, oko 13—14.000 duša. Oni u Nontu su svi muhamedanci, a ostali su pravoslavni hrišćani.

Meglenski Vlasi govore zasebnim romanskim jezikom, koji se znatno razlikuje od cincarskog, i mnogim drukčijim rečima i drukčijim izgovorom. Osim toga, dok Cincari govore oštro i zvučno, dotle ovi Vlasi jako otežu i razvlače reči i govore tihim, odmerenim glasom. Oni sami zovu svoj jezik »vlaški« a sebe »Vlasi«. I po telesnim osobinama se znatno razlikuju i od Cincara i od susednih Srba. Medju njima su česti tipovi mongoloidnih osobina, ili njihove primese: masivna i koščata lica, istaknute jagodine kosti, prljave-žuta koža, kruta kosa, uzan očni otvor, i drugo. Ove osobine jasno svedoče o nekoj mešavini sa kakvim narodom mongolskih osobina. Izraz lica im je, nasuprot živoj fiziognomiji kod Cincara, ravnodušan, i oči bez plamena. Tome spoljašnjem izgledu odgovara i njihov narodni karakter: oni su meki, bez energije, i tupavi, a vekovna potčinjenost u čiflucima, u kojima su ranije svi živeli, stvorila je u njih ropski duh i sklonost mirenja sa sudbinom.

Svi su ovi Vlasi stalno nastanjeni zemljoradnici i vinogradari a mnogo se bave i svilarstvom. Stoke gaje samo malo. Svi su uopšte vrlo siromašni, i hrane se vrlo oskudno i rdjavo. Glavna su im hrana: proja, paprika, i beli i crni luk. — Odevaju se (izuzevši muhamedance, koji nose tursko odelo) uglavnom isto onako kao meglenski Srbi koji su na zapadu od Vlaho-Meglenu. Samo košulju nose većinom isto onako kao Cincari: od pojasa do kolena preko čakšira. Odelo im je sve od belog i crnog sukna, samo je plitka kapica na glavi vunena. I žene imaju iste haljetke koje i muški, samo nose spreda kecelju a na glavi plitku kapu i kosu raspletenu niz ledja. Praznično im je odelo bogato ukrašeno metalnim nakitom, srebrnim novcem i pločama, veštačkim cvećem, djindjuhama, i drugim.

Kuće su kod velike većine niske, zdepaste, neugledne i jednospratne, načinjene od čatme ili od ćerpiča, olepljene blatom a pokrивene krovinom ili ćeramidom. Imaju po jednu prostoriju sa kaminom i malim prozorima, a pred njom često stran trem. Pokućstvo im je vrlo oskudno. Jedu prstima sa drvenog kruga (sofre) bez nogu, oko kojeg posedaju na zemlji; i spavaju obučeni na rogozinama, — cela porodica u redu, jedne do drugog. Leti provode ceo život na tremu a zimi unutra, oko

kamina, često zajedno sa stokom. Usled toga je u kući velika nečistoća.

Žene se od šesnajste godine. Otac traži sinu devojkicu, koja je šest do deset godina starija od njega, i plaća za nju njenim roditeljima sumu novaca, čija veličina zavisi od devojčine lepote i snage. — Čim ko umre, odmah ga nose na groblje i sahranjuju. Na grob među prostu kamenu ploču, a kod groba ostave krčag — da bi pokojnik mogao gasiti žedj. Tvrdo veruju u vampire, onako kao i susedni Srbi. — Najglavnija im je zabava kolo uz gajde, isto onakvo kao kod južnih Srba. I pesme su im samo srpske, primljene od okolnih Srba.

O svom poreklu ovi Vlasi nemaju nikakvih predanja. Ali pošto predel Meglen, i gotovo sva sela u kojima oni žive, imaju čisto srpska imena, nema sumnje da su se Vlasi u Meglen doselili. Najverovatnije je, da su došli ili da su dovedeni iz nekog predela srednjovekovne bugarske države, u kojoj je, kao što se pouzdano zna, bilo vrlo mnogo Vlaha. Da ih smatramo za Vlahe baš iz Bugarske, glavni je uzrok, što u svom tipu imaju vrlo mnogo mongoloidnih osobina, i po telesnim osobinama mnogi od njih jako liče na Bugare. A da su te mongoloidne osobine mogli ponajpre dobiti mešavinom sa poslovenjenim tursko-tatarskim Bugarima, a ne sa koje druge strane, imamo dokaza u tome, što ovi Vlasi imaju vrlo mnogo slovenskoga u celom svom načinu života, u običajima, verovanjima, i zabavama, što imaju u svom jeziku mnogo slovenskih reči, što sebe zovu po slovenskom nazivu »Vlaš« a svoj jezik »vlaški«, i što i po svome narodnom karakteru imaju mnogo zajedničkog sa Bugarima.

Kad su došli u Meglen, ovi su Vlasi nesumnjivo u njemu zatekli starije srpsko stanovništvo, i tim se jedino može objasniti, što su bez malo sva njihova sela, iako u njima sada žive samo Vlasi, i do danas održala svoja stara srpska imena (Borislađ, Barovica, Cerna Reka, Kupa, Huma, Lunzi, i t. d.). Jamačno su se u većini tih sela Srbi u toku vekova pretopili u Vlahe, unoseći besumnje u tu mešavinu i dosta svojih osobina. A u nekim od tih sela su svakako Srbi bili u nadmoćnosti prema Vlasima, te su — oslanjajući se na susednu srpsku masu — postupno posrbļjavali Vlahe. Tako su Vlasi u jednom selu (u Barovici) već sasvim posrbļjeni, a u tri druga sela su svi ili gotovo svi dvojezični (govore srpski i vlaški). Taj bi proces posrbļjavanja išao još znatno brže, da nije grčke propagande i njenih škola po vlaškim selima.

Dr. Jovan Erdeljanović,
profesor Univerziteta.

O romanskom stanovništvu naše zemlje u starini.

Pitanje romanskog stanovništva naše zemlje prije dolaska Slovena na Balkan, i u prvim stoljećima njihova državnog života, stoji u uskoj vezi sa pitanjem o postanju balkanskih Romana uopće. Ovo se pitanje tretira odavna u nauci i osobito zanima naše susjede Rumune, koje držimo potomcima ovih Romana. Teorijâ o njihovu postanku imade dosta, i one imaju već priličnu starost, jer se već u 18. stoljeću počelo o tome raspravljati. Za rumunsku nacionalnu doktrinu imade ovo pitanje upravo onakovu važnost kao što je za naše Ilirce imala slovenska ideja. Rumunska narodna svijest odavna se hrani time, da su današnji Rumuni izdanak balkanskoga latiniteta.

Postanak balkanskoga latiniteta, i njegova geografska raširenost, poznati su nam u glavnim crtama, t. j. mi znamo glavne konture razvoja njegova, ali ne znamo pojedinosti romaniziranja pokorenih Ilira, koji dodjoše već u prvo vrijeme naše ere u okvir rimske imperije. Mi znamo, naprimjer, dokle je sezala, za doba careva i u vrijeme dekadence imperije, sfera latinskoga, a dokle sfera grčkoga jezika. Granicu između obiju oblasti povukao je Jireček. Ta je granica išla od sjeverne Albanije preko Skoplja i Haemusa u pravcu prema Crnome Moru. Prema tome je gotovo cijela naša današnja prostrana država pripadala sferi latinskoga jezika u vrijeme dolaska Srba, Hrvata, i Slovenaca, u ove zemlje. Naši preci nadjoše na teritoriji koju okupiraše romanizovane Ilire, koji po svoj prilici nijesu više govorili svoga ilirskoga jezika. Izvjesnosti u ovome pogledu nema, a neće je ni biti dogod se ne objasni pitanje, da li su današnji Arnauti potomci Ilira ili Tračana, i gdje su oni bili u vrijeme dolaska Slovena u ove krajeve. Izvjesno je samo to, da nema nikakvih vijesti o tome, kako dugo se je ilirski jezik sačuvao za vrijeme rimske imperije. O sačuvanju tračkoga jezika znade se doduše nešto više. Latinski natpisi, koji sadrže ilirska narodna imena u latinskome tekstu, ne dozvoljavaju o tome nikakova zaključka. Oni samo govore u prilog mišljenju, da su se romanizovani Iliri služili latinskim jezikom i onda kad su zadržali svoja imena.

Nekoja imena mjesta u unutrašnjosti naše države dozvoljavaju zaključak, da je romanizovanje pokorenih Ilira išlo vrlo brzo, kao i u drugim krajevima prostrane imperije. Današnji je Kostolac, naprimjer, očito latinska riječ *castellum*, sa poznatim našim deminutivnim nastavkom. U rimsko doba zvao se *Viminacium*, očita latinska riječ *vimen* = vrba sa latinskim adjektivnim sufiksom = *aceus*. Odgovara dakle

našem geografskom nazivu Vrbnik ili Vrbovsko. Takovih bi se primjera dalo navesti iz svake naše pokrajine. Takovi nazivi mogli su da nastanu samo tako, što je stanovništvo bilo latinizirano, a to je i sasvim razumljivo, jer su uz Dunav bili veliki rimski garnizoni, koji su i ovdje, kao i na drugim mjestima, recimo na Rajni, bili najveći propagatori latinstva. Današnji Ptuj, rimski Poetovio, bio je, primjerice, golem rimski garnizon panonske nizine za zaštitu Akvileje, jednoga od centara latiniteta, odakle je Slovincima i Hrvatima dobrim dijelom došlo kršćanstvo. I ovaj kraj bio je za dolaska Slovena, kako se iz analize imena mjesta može zaključiti, posvema latiniziran, tako da i ovdje najdjoše Sloveni na romanizovane Kelte, kao i u provinciji Norikum.

Iz sakralnih natpisa sa ilirske teritorije, kao naprimjer iz natpisa iz Privlince kod Bišća, opet proizlazi, da su ilirska božanstva bila identifikovana sa latinskim. Vjera dakle nije mogla zaštititi ilirski jezik od latinskoga.

Kasniji divni razvitak kršćanstva u Saloni (Solinu), Sisciji (Sisku), Sirmiumu (Mitrovica), i t. d., samo je požurio proces romanizovanja, tako da se s punim pravom može vjerovati, da su naši preci zatekli na današnjoj teritoriji stanovništvo koje je bilo posvema romanizovano i nije više govorilo svoga prvotnog jezika. Taj je zaključak tim opravdaniji, kad se uzme u obzir, kako su divno bile uređene rimske ceste u Ilirikumu, i kad se zna, da je i ovdje bilo veteranskih kolonija i dovodjenja latinskog življa, trgovaca, i t. d. iz Italije. A ovi posljednji faktori bili su odlučni, naprimjer, za romanizaciju Galije i Iberije.

Dolaskom Slovena na Balkan propadoše, kako se izvjesno znade, jaki centri latiniteta. Propade Salona, Epidaurus, Doclea, i t. d., koji su podržavali jake veze sa zapadnom Romanijom. Istočna, balkanska Romanija, našla se ovim faktom otsječena od svog pravog ognjišta latiniteta, i poče da se sasvim drugojačije razvija, poslije 7. stoljeća, nego li zapadni latinski svijet.

Apsurdno je misliti (kao što je činio Strohal u »Pravnoj povijesti dalmatinskih gradova«), da je dalmatinskih Romana nestalo dolaskom Hrvata, i da su dalmatinski Romani kasniji import Mletaka i crkovenjaka-latinaša. Dolaskom Slovena na Balkan nije nestalo Romana, ni u unutrašnjosti zemlje, a kamo li ovdje. Nastale su samo stanovite promjene u načinu njihova života. Interesantno je malo izblize posmotriti sve te promjene iako za ovaj posao nema nažalost detaljnijih vijesti. Dalmatinski dokumenti i starosrpske hrisovulje dopuštaju nam zaključak, da su za balkanske Romane nastale dvije sasvim različite kulturne simbioze (zajednice) između Slovena i Romana. Izvjesno je, da je pučanstvo dalmatinskih gradova bilo u prvi

mah većinom romansko, dok se slovenska kolonizacija ograničila samo na okolicu, da kasnije infiltrira i gradove. Ovo romansko-dalmatinsko pučanstvo samo je nastavak istarskog i furlanskog romanstva. Stvorilo je ono, u ranom Srednjem Vijeku, i svoje posebne romanske dijalekte, kako možemo zaključiti iz nekih vijesti popa Dukljanina i ostalih kasnijih potvrda. Čak do prije dvadesetak godina sačuvao se je posebni romanski dialektat u gradu Krku. Sve ove stvari lijepo je proučio turinski romanista Bartoli. Interesantno je, da se teritorija ovoga krčkoga romanskoga govora dađe, na osnovu imena mjesta, tačno ograničiti. Kad se obavi ovaj posao, dobije se ujedno lijep pojam o slovenskoj kolonizaciji Krka. Ovaj će se posao, mislim, morati obaviti i za svaki dalmatinsko-romanski grad. Iz ovih će radova rezultirati, da je dalmatinsko-romansko pučanstvo bilo isključivo gradsko pučanstvo, i da se je kasnije stvorila samo u gradovima simbioza između Romana i novopridošlih Slovena. Kako je pak staro romansko gradsko pučanstvo bilo kulturno jače, nije čudo što je u primorskoj romansko-slovenskoj simbiozi bila romanska kultura jača od slovenske. Ova premoć latinizeta dala je i odsudan pravac našem književnom nastojanju na Primorju, — stvorena je srpsko-hrvatska literatura kojom posvema obladavaju romanski duh i forma.

Sasvim drugi oblik dobila je druga romansko-slovenska simbioza, koja se razvila u unutrašnjosti Balkana, odnosno naše države. Slovenska kolonizacija, kako je bilo i naravno, protegnula se je u prvi mah na polja, doline, i teritorije oko rijeka, i t. d. Tako se je stvorilo poljoprivredno stalnosjedilačko slovensko pučanstvo, dok su Romani i Arnauti ovim faktom bili potisnuti u brda, i morali se silom prilika pretvoriti u pastire i nomade, koji se sele zajedno sa svojim stadom, tražeći pašu. Iz starosrpskih se hrisovulja tačno vidi (prema interpretaciji Novakovićevoj i Kadlečevoj), da je Srbin seljak sjedilac, dok je Vlah nomad, pastir. Iz istih se listina nadalje tačno razabire, da su ovi Vlasi narod dvojezičan, koji u svojoj sredini govori rumunski, a u vezi sa Srbima ili Hrvatima srpsko-hrvatski. Oni se neprestano sele, i prekoračuju daleko prema jugu liniju koju je Jireček označio kao granicu romanstva. Dolaze u Tesaliju, u okolicu Soluna, na Pind, Olimp, i t. d. Interesantno je, da su imena tesalskih Vlaha, što ih navode vizantijski pisci, mahom slovenska, dok su imena onih Vlaha koje spominju srpsko-hrvatski dokumenti doduše većinom slovenska ali ih ima i vrlo karakterističnih rumunskih. Vidi se, dakle, da je ovdje slovenski kulturni elemenat, koji potječe od stalnosjedioca-seljaka, bio jači, nego li u primorskoj simbiozi. Analiza rumunskog leksikona, rumunskih narodnih pjesama, i njihove narodne orna-

mentike, samo potvrđuje ovaj zaključak. Istom kasnije, recimo između jedanaestoga i trinaestoga stoljeća, ovo romansko stanovništvo, koje je nastalo iz slovensko-romanske simbioze na Balkanu, seleći se na sjever u puste krajeve Erdelja, Velike i Male Vlaške, i dijela Besarabije, pretvara se opet iz nomadsko-pastirskoga stanovništva u stalnosjedilačko. Ono se seli na sjever nesamo preko Dunava, nego ide i na zapad preko dinarskih Alpa, sve do u Istru, gdje u nekoliko sela oko Čepića imade još i danas nekoliko rumunskih sela, sada dakako stalnosjedilačkih. Od interesa je istaknuti, da ovi Romani sačuvaše i svoje rimsko ime, koje izgovaramo danas R u m u n prema njihovu narodnom starijem izgovoru r u m â n.

To bi bio sumaran prikaz dviju romansko-slovenskih simbioza, što se razviše na teritoriji naše države od preostatka latinskog stanovništva izašlog iz rimskog osvajanja Balkana.

Dr. P. Skok.

Srbi štampari u Rumuniji.

Najstarije u Rumuniji štampane knjige jesu liturgija (služabnik) od godine 1507 (7016, 10. novembra), početa za vlade vojvode Jo Radula, a svršena za vlade Jo Vlada, sina vojvode Jo Vlada, prve godine »njegova gospodstva«; oktoid (osmoglasnik) od godine 1510 (7018), za vreme vlade istog vojvode; i četvororjevandjelje, od godine 1512 (7020, 25. juna), za vlade vojvode Jo Basaraba, sina vojvode Jo Basaraba. Ni na jednoj nije zabeleženo gde je štampana (misli se u Trgovištu), a sve tri je radio sveštenoinok Makarije. Ovaj Makarije nesumnjivo je isto lice sa sveštenoinokom Makarijem, koji je 1493-5 naštao na Cetinju, za vlade Gjurgja Crnojevića, četiri knjige: Oktoid (u dve knjige), Psaltir, s posledovanjem i Časlovcem, i Molitvenik (Trebnik). To se vidi po tome, što je pogovor u Oktoidu štampanom u Rumuniji istovetan s onim što je štampan na Cetinju, samo je ime Gjurgja Crnojevića zamenjeno imenom Jo Vlada; a Il. Ruvarac je postavio i vrlo verovatnu pretpostavku, kako je on s Cetinja dospao u Rumuniju (vidi o tome »Glas S. K. Akademije« 36—8).

Zatim nastaje prekid do godine 1547. — Tada je naštampan Apostol, koji ima dvojak pogovor: u jednom piše, da je štampan za vreme Jo Mirče vojvode, i »gospodara svoj zemlji u grovlahiskoj i podunavlju, sina velikog i predobrog Radula vojvode«; a u drugom, da je pisan po zapovesti Jo Ilijaška vojvode moldavskog, i matere mu Jelene »despotarice«.

Dalje, u prvom piše da ga je radio logofet Dimitrije, u nuk Božidarev s učenicima Oprom i Petrom, a u drugom samo: Dimitrije, unuk Božidarev. U prvom stoji da je štampan u Trgovištu, a u drugom nema mesta štampanja. Datum je na oba isti, 1547 (7055; počet 18. avgusta 1546, a svršen 18. marta 1547). Nije proučeno, da li su ovo dva razna izdanja, ili je samo pogovor štampan dvojako, za Vlašku jedan, a za Moldaviju drugi. Ovaj Dimitrije jamačno je unuk Božidara Vukovića, od Gjurića, iz Podgorice, koji je štampao srpske knjige u Mlecima od godine 1519 do 1538; a možda je isti i s »rabom« Dimitrijem, koji je 1539 godine štampao Oktoih u mitropoliji Gračanici na Kosovu, po zapovesti mitropolita Nikanora.

Oko ove godine imaju još 2—3 štampane knjige, ali im nije očuvan pogovor, te se ne zna ko ih je radio.

Posle sto godina još se jedan Srbin bavio u Rumuniji štampanjem knjiga. To je jeromonah Jovan Svetogorac, od Bosne, mesta Kamengrada, postriznik manastira Gomionice, koji se trudio o izdanju Pentikostara (cvetnog Trioda) u Trgovištu, od 27. marta 1648 do 7. juna 1649 godine, po zapovesti gospodje Jelene, žene Jo Mateja Basaraba, vojvode. On upravo i nije bio štampar već redaktor, koji je išao da uvede srpsko-slovensku redakciju u rumunske knjige, a »tiparisao je Proka tiparnik, sa svima pročim svojim trudoljupcima«.

Nije ispitano, u kakovu odnosu stoje rumunske štampane knjige prema srpskim. Da li je, naprimer, Makarije svoj cetinjski oktoih preštampao u Rumuniji (s promenom ortografije, razume se); ili, šta mu je bio original za liturgiju i jevandjelje, — jer su te knjige (ukoliko se dosad zna) u Srbiji tek docnije naštampane. Safarik veli da je ovo Makarijevo jevandjelje poslužilo kao original beogradskom izdanju od 1552 godine. Tako je i s ostalim knjigama. Apostol, naprimer, u Srbiji nikako nije ni štampan (dosad se bar nije našao nikakav primerak). Poznato je samo da je Božidarev Sabornik (praznički minej) od godine 1536-8 preštampan »u gradu Saza Sebešu« 1580 godine — Uostalom nije proučen ni odnos raznih izdanja istih knjiga štampanih u srpskim štamparijama.

Ljub. Stojanović.